

הלל

(שבת כא, ב) דתנו רבנן בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת **קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה**.

מצוות דרבנן בתרי"ג

כתב הרמב"ם (ספר המצוות שורש א) שאין ראוי למנות בכלל התרי"ג מצוות שאינן אלא מדרבנן. הרמב"ם מנמק דבריו משום דאמרינן (מכות כד, א) שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה בסיני, א"כ איך נאמר בדבר שהוא מדרבנן שהוא מכלל המנין. וכתב שלא היה מן הראוי אפילו לעורר על זה, אלא מפני שהבה"ג מנה מצות נר חנוכה ומקרא מגלה בכלל מצות עשה, וכן מאה ברכות בכל יום ונחום אבליים ובקור חולים וקבורת מתים והלבשת ערומים וחשוב תקופות ו**שמונה עשר יום לגמור בהן את ההלל**. ותמה עליו שהרי חז"ל אומרים "נאמרו לו למשה בסיני", א"כ איך יתכן שנמנה קריאת ההלל ששבח בו דוד עליו השלום. ולענין נ"ח כתב שלא מסתבר לומר שלמשה נאמר לו בסיני, שיצונו כי כשיהיה באחרית ממלכתנו ויקרה לנו עם היונים כך וכך יתחייב לנו שנדליק נר חנוכה. וכתב הרמב"ם שמה שהביאם אל זה היותנו מברכין על אלו הדברים אשר קדשנו במצותיו וצונו על מקרא מגלה, להדליק נר, ולגמור את ההלל, והגמ' שאלה (שבת כג, א) היכן צונו, ואמרו מלא תסור, אבל כתב הרמב"ם שאין זה סיבה למה למנותם במנין המצוות, עי"ש שמאריך בדברים.

הרמב"ם בהשגותיו לספר המצוות תמה על הרמב"ם שהוא עצמו מנה במנין המצוות (מצוה ה) להתפלל להשם יתברך, שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם, ומפורש אמרו (ברכות לג, א) אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות קדושות והבדלות, וצריך לומר כמו שכבר ביאר הרמב"ם (הל' תפלה פ"א ג - ה) שאין מנין התפלות ולא משנה התפלה הזאת מן התורה, ועזרא ובית דינו עמדו ותקנו שמנה עשרה ברכות כדי שיהיו ערוכות בפי הכל, ותהיה תפלת לשון העלגים שלמה כתפלת בעל לשון מדברת גדולות הצחה, וכן תקנו מניין התפילות כמניין הקרבנות. אם כן למה יתפלא על ההלל שנצטוו למשה בסיני שיאמרו ישראל במועדיהם שירה לאל שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והבדילם לעבודתו, ובא דוד ותקן להם את ההלל הזה כדי שישירו בו.

שירה בפה ובהמ"ז

עוד הביא הרמב"ם מהא דאמרינן (ערכין יא, א) עיקר שירה (בבית המקדש) בפה, ושירה מעכבת קרבן, ובכל זאת הוא לדוד, כמו ששנינו במס' תמיד (ט, ב) השיר שהיו הלויים אומרים בבהמ"ק, בראשון היו אומרים לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה וכו'. וכן אמרו בבהמ"ז שהוא ודאי מן התורה, וכולן אין מטבען מן תורה, כדאמרינן (ברכות מח, ב) משה תיקן ברכת הזן, יהושע תקן ברכת הארץ, שלמה תקן בונה ירושלם, אלא שנצטוונו מן התורה שנברך אחר אכילתנו כל אחד כפי דעתו, כענין ברכת מנימין רעיא שאמר בריך

רחמנא מאריה דהאי פיתא (שם מ, ב), ובאו הנביאים ותקנו לנו נוסח מתוקן הלשון וצח המליצה. א"כ למה יתמה הרמב"ם בהלל זה ביסודו של דוד יותר מהתושבחות כולן.

מי חיבר "הלל"

חוץ מזה תמה הרמב"ן שאין שום ראיה שיהיו המזמורים האלו של הלל לדוד, דשמה למשה רבינו הם כמו תפלה למשה איש האלהים, ואחד עשר מזמורים שעמו, כי ספר תהילים מחובר מכל השירות שנאמרו בישראל ברוח הקדש, וחכמים מייחסים מהם לאדם הראשון ולאברהם אבינו, כמו שהוזכר בגמרא (ב"ב יד, ב).

ובהלל עצמו הזכירו חכמים שאינו לדוד, כדאמרינן (פסחים קיז, א) הלל זה מי אמרו, א"ר יוסי אלעזר בני אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים, וחלוקין עלו חבריו לומר דוד אמרו, ונראין דבריו מדבריהם איפשר שחטו ישראל את פסחיהם ונטלו לולביהם ואין אומרינן הלל. עוד אמרו שם הלל זה מי אמרו ר' אליעזר הגדול אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעמד עליהם פרעה הרשע, הם אמרו לא לנו ה' לא לנו ורוח הקדש משיבה למעני למעני וכו', וחכמים אומרים נביאים שביניהם תקנוהו שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא על הצבור ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן. והנה לדעת ר' אליעזר הוא למשה על צרתן עם פרעה, ולדברי חכמים לא על צרה ידועה שלפרעה, אבל הוא שירה לכל הפרקים והצרות ולגאולה העתידה מתקנת נביאים שביניהם. ומה שאמרו נביאים שביניהם, ירמוז לדור שיצא ממצרים למשה אהרן ומרים ואל אצילי בני ישראל ולכל שבהם רוח הקדש.

עוד הביא הרמב"ן ראיה דהלל מדאורייתא מהא דאמרו (תענית כח, ב) הלל דראש חדש לאו דאורייתא, משמע דבימים שהיחיד גומר בהם את ההלל הוא דאורייתא. אבל לפי מש"כ רש"י שם נדחה ראייתו, דז"ל רש"י שמע מינה דלאו דאורייתא הוה, אלא מנהגא, אבל הלל דחנוכה, כגון באחד בטבת - ודאי דחי, דכיון דנביאים תיקנוהו שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבא עליהן, כשנגאלין יהיו אומרינן אותו על גאולתן כדאורייתא דמי. הרי לן דמה שמדויק דשאר הלל דאורייתא אין הכוונה לדאורייתא ממש אלא שיותר חמור מאיסור דרבנן בעלמא, משום דהוי תקנת הנביאים.

ובמסכת ערכין (י, ב) דרשו בו השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, לילה המקודש לחג טעון שירה שאינו מקודש לחג אינו טעון שירה. ואף על פי שזה מדברי קבלה הוא, אבל יאמר הנביא כי ישירו לאל המושיע אותם מיד סנחריב כאשר הם משוררים בליל התקדש חג, והוא ליל אכילת הפסח, שהיו משוררין בקול גדול כמו שאמרו (פסחים פה, ב) כזית פסחא והלילא פקע איגרא, משמע שעכ"פ ליל פסח חיוב מה"ת.

שירה או שמחה

מסיק הרמב"ן שמכל הנ"ל משמע שחיוב הלל הוא מן התורה, והמקור או מהלכה למשה מסיני, או שהוא בכלל השמחה שנצטוינו בה, כמו שכתוב (במדבר י, י) וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם, כי עיקר השירה בפה וכלי לבסומי קלא הוא, ונצטוינו בשמחת השיר על הקרבן, ושלא בשעת הקרבן בכלל השמחה, אלא שמיעטו ראשי חדשים בגבולין מפני שאינו מקודש לחג ואינו טעון שירה.

ויש סמך לדברי הרמב"ן מההיא דמגילה (יד, א) והכי איתא התם "ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה ממיתה לחיים לא כל שכן, אי הכי הלל נמי נימא לפי שאין אומרים הלל על נס שבחוצה לארץ, יציאת מצרים דנס שבחוצה לארץ היכי אמרינן שירה, כדתניא עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל ארצות לומר שירה משנכנסו ישראל לארץ לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה". הרי לן שהק"ו דממיתה לחיים נאמר שירה, מחייב אמירצ הלל. וכן מבואר מההיא דערכין (י, ב) דאמר רבי אבהו אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע מפני מה אין ישראל אומרים שירה (ר"ל הלל) לפניך בר"ה וביום הכפורים, אמר להן אפשר מלך יושב על כסא הדין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה, הרי לו להדיא שהלל מקרי שירה כדברי הרמב"ן.

שיטת הסמ"ק מדין הודאה

בסמ"ק ג"כ מבואר שחיוב קריאת הלל הוי מה"ת, וז"ל (מצוה קמו) להלל בזמנים קבועים דכתיב (דברים י) הוא תהלתך, ואמרו רבותינו (ערכין י, א) בארץ ישראל שמונה עשר יום ולילה אחד, ובגולה עשרים ואחד יום ושתי לילות. וכן מי שאירע לו נס כגון ארבעה שצריכין להודות יורדי הים והולכי מדברות וחולה שנתרפא ויוצא מבית האסורין צריך לברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הגומל לחייבי טובות שגמלני כל טוב וכו'. מדברי הסמ"ק משמע שחיוב הלל הוא בגדר חיוב הודאה, שהרי הפסוק שמביא אינו מ"השיר יהיה לכם" דמשמע שהוא דין שירה, אלא "הוא תהלתך" שהוא ענין של הודאה. ועי"ש שהוא כולל ג"כ במצוה כל הענין של ד' צריכים להודות, ואם חיוב הלל היה מדין שירה אין שייכות בין הלל לברכת הודאה.

הלל"מ

גם הספר יראים (סימן רסב) ס"ל דחיוב קריאת הלל הוא מה"ת. ועי"ש שאע"פ שהמקור הוא מהא דכתיב "השיר הזה יהיה לכם כליל התקדש חג שאינו אלא פסוק בישעיהו, אבל כמו שמצינו בהרבה מקומות (תענית יז, ב ועוד) עד דלא אתא נביא גמרא גמירי לה (הלכה למשה מסיני) ואתא נביא ואסמכיה אקרא, ה"נ הוי הלל"מ וישעיהו הסמיך אקרא.

קידוש ה'

בשו"ת מעשה ניסים (סימן א) מביא מרב דניאל הבבלי שנוקט בדעת הבה"ג דקריאת הלל הוי מה"ת, ומקורו במצות קידוש ה' דכתיב ולא תחלל את שם אלהיך, וע"כ נתחייב לפרסם הנסים בכל מקום שנעשו בו. ומה שהקשו ז"ל (שבת כג, א) היכן צונו להדליק (אע"פ דמצות פרסומי ניסא הוי מה"ת) הוא על זה שמקיים מצות הפרסום בהדלקת הנר, שהיה יכול לקיים בענין אחר, או שיספיק בקריאת הלל, והיתה התשובה מצוה לשמוע דברי חכמים מלא תסור.

אשה בחיוב הלל

בעיקר דברי הרמב"ן שחיוב הלל הוא מה"ת מטעם חיוב שמחה, כבר תמה עליו השאגת אריה (סי' ס"ט) ממשנה ערוכה דתנן (סוכה לח, א) מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרין אותו עונה אחריהן מה שהן אומרים, וטעמא משום דכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתן, דהרי בגדול בר חיובא קתני התם בסיפא דסגי בעונה אחריו הללויה, והתם על הלל דסוכות קאי. והשתא לרבי זירא דס"ל (ר"ה ו, ב) דאשה חייבת בשמחה,

וכיון דהלל בכלל מצוות שמחה הוא, אם כן לדידיה אשה (וה"ה לעבד דאיתקיש לכל המצות לאשה) חייבת בהלל מדאורייתא כאיש, ואמאי בעינן שיהא עונה אחר אשה ועבד מה שהם אומרים. הגר"פ (בביאורו לסה"מ לרס"ג מצוה נט) מוסיף להקשות על פי מש"כ בתוס' רי"ד (ר"ה ו, ב) ובריטב"א (קידושין לד, ב), דאפילו לאביי דאמר אשה בעלה משמחה, היינו רק לומר דהיא אינה חייבת להביא שלמי שמחה בפ"ע, אלא בעלה חייב להביאם, והיא חייבת לעלות לירושלים ולאכלם עמו, א"כ אפילו לאביי יכולה להוציא את האיש.

חיוב הלל בחנוכה

הרמב"ן עצמו מק' על דבריו ממסוגיא דמס' ברכות (יד, א), דדנה הגמ' האם מותר להפסיק בהלל ובמגלה, מי אמרינן קריית שמע דאורייתא פוסק **הלל דרבנן** לא כל שכן, או דלמא פרסומי ניסא עדיף, משמע שאינו אלא מדבריהם. ועי"ש שדחה הראיה, דאפשר שעל ימי חנוכה, ועל ימים שאין היחיד גומר בהן את ההלל נאמר, אבל הלל באכילת פסחים ונטילת לולב יהיה מן התורה. וכבר תמה עליו הגר"פ שמהסוגיא דמס' תענית (כח, א) שמשם הוכיח הרמב"ן דקריאת הלל היא מה"ת מבואר דגם הלל של חנוכה היא מה"ת. דאמרינן התם באחד בטבת לא היה בו מעמדות משום שיש הלל, וכל היכא שיש הלל אין מעמדות. ומק' הגמ' מר"ח ניסן, ומשני הלל דר"ח לאו דאורייתא, ולכן אינו דוחה המעמדות. א"כ מוכח דהלל דחנוכה שפיר הוי דאורייתא שהרי באחד בטבת לא היה בו מעמדות משום הלל דחנוכה, ורק של ר"ח אינו מה"ת. וזה תימה גדולה.

ותי' הגר"פ על פי דברי רבינו דניאל הבבלי (הנ"ל) דע"י הדלקת נ"ח מקיים מצוה דאורייתא של פרסומי ניסא, אלא שיכול לצאת גם ע"י קריאת הלל, ולכן מק' הגמ' (שבת כג, א) "היכן צונו", היינו על חיוב הדלקת הנר לבד. ולפי"ז מיושב דברי הרמב"ן דנכון מאי דקאמר בתענית (שם) ש"מ הלל דריש ירחא לאו דאורייתא, הא הלל דחנוכה דאורייתא, ומשונה באחד בטבת לא היה בו מעמד, היינו שעכ"פ יש קיום דאורייתא באמירת הלל, אע"פ שיכול לקיים החיוב בענין אחר. ומכל מקום שפיר כתב הרמב"ן ז"ל לתרץ דמאי דקאמר (בפ"ב דברכות) דהלל דרבנן, היינו בהלל דחנוכה, משום דאחר שהדליק הנרות בלילה יצא כבר ידי חובת מצוה דאורייתא לפרסומי ניסא, וממילא קריאת ההלל אין **חובתו** אלא מדבריהם, אף על גב דכשקורא מצוה מדאורייתא קעביד. אבל הלל דמועדים לדעת הרמב"ן חובתו מדאורייתא, אף על פי שאכל פסח ומצה ומרור ובחג ישב בסוכה, שכבר פירסם ניסא, משום דלדעת הרמב"ן ז"ל הלל דמועדים מצוה בפ"ע הוא, אי משום מצות שמחה או מהללמ"ס וכמבואר בדבריו, ובזה חולק על הר"ד הבבלי ז"ל דס"ל דגם ההלל דמועדים המחייב הוא קידוש השם ופרסומי ניסא, כמו הלל דחנוכה.

נר חנוכה

במה שהק' הרמב"ם על הבה"ג שמנה מצות נר חנוכה, יש שרצו ליישב דבריו על פי דברי ספר יראים (סימן תכט) שמנה מצות נר חנוכה ביחד עם מצות נר שבת. ומסביר שר חנוכה אף על פי שהיא מצוה מדרבנן ומצות דרבנן שאין לה בית אב בתורה לא נמנה במנין המצוות, בכל זאת כלל אותה עם נר שבת אגב שיטפא. א"כ י"ל שאין כוונת הבה"ג למנות נר חנוכה כמצוה בפני עצמה, אלא ביחד עם נר שבת. אבל עי' בביאור על ספר המצוות לרס"ג (הרב פערלא עשין נט, ס) שכתב שעכ"פ בדברי רס"ג א"א לאומרו, שמנה נר חנוכה ולא מנה נר שבת. ובעיקר דברי היראים שר שבת הוי מה"ת, כבר תמה עליו

הגרי"פ מהא דאמרינן (שבת כג, ב) נר ביתו ונר חנוכה נר ביתו עדיף משום שלום ביתו. וק' תיפוק ליה משום דנר שבת דאורייתא ונר חנוכה אינו אלא מדבריהם. והרי בההיא דאמרינן התם נר חנוכה וקידוש היום נר חנוכה עדיף משום פירסומי ניסא, כבר הק' הראשונים הרי קידוש היום מן התורה, ות' הבה"ג (בהל' חנוכה) דהיינו משום דאפשר לקדש על פת, אבל בלאו הכי קידוש היום שהיא דאורייתא עדיף.

שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם (הל' מגילה וחנוכה ג, ה-ו) בכל יום ויום משמנות הימים האלו גומרין את ההלל ומברך לפניו בא"י אלוקינו מלך העולם אקב"ו לגמור את ההלל, בין יחיד בין צבור, אף על פי שקריאת ההלל מצוה מדברי סופרים, מברך עליה אק"ב וצונו כדרך שמברך על המגילה ועל העירוב, שכל ודאי של דבריהם מברכין עליו. ממשיך הרמב"ם ולא הלל של חנוכה בלבד הוא שמדברי סופרים, אלא קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים בכל הימים שגומרין בהן את ההלל. ושמונה עשר יום בשנה מצוה לגמור בהן את ההלל, ואלו הן: שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, וראשון של פסח ויום עצרת, אבל ראש השנה ויום הכפורים אין בהן הלל לפי שהן ימי תשובה ויראה ופחד לא ימי שמחה יתירה, ולא תקנו הלל בפורים שקריאת המגילה היא ההלל. הראב"ד משיג עליו וכתב שיש בהם עשה מדברי קבלה השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעי' ל, כט).

ות' המגיד משנה שבפרק ערבי פסחים (ק"ז, א) אמרו שנביאים תקנו הלל על כל צרה שנגאלין ממנה, אבל לאמרו בימים קבועין מדבריהם הוא, ואף על פי שהביאו בערכין (יב, א) ופסוק אינו אלא לסמך ולדמיון. ועי' בכס"מ שהשיג על המ"מ שאפילו אי הוי מדברי קבלה אינו קשה על הרמב"ם שכתב שאינו אלא מדברי סופרים. עוד הקשה אמ"ש המ"מ שבאמת בפ' ערבי פסחים אמרו שנביאים תקנו הלל וכו', שמשמע שאילו תקנו גם הימים הקבועים לא היה מד"ס וזה אינו דאטו מי נימא דקריאת התורה בשבת ובשני וחמישי שחרית דתקנת משה היא שאינה מד"ס, וטובא נמי כהאי גונא כשניות ועירובין דתקנת שלמה היא ונביא הוה וכלהו מד"ס מיקרו. ועוד שנראה מדבריו ז"ל שמצות עשה לגמור את ההלל על כל צרה שנגאלין כיון שנביאים שביניהם תקנוהו לכך, אבל לאמרו ב"ח ימים הוא דרבנן. ולשון רבינו סותר זה שכתב ולא הלל של חנוכה וכו' אלא קריאת הלל לעולם מד"ס.

הגרי"ז (חי' הגרי"ז על הרמב"ם) רצה ליישב דברי הרמב"ם על פי דברי רב האי גאון הובא בר"ן (פסחים כו, ב בדפי הרי"ף) שס"ל שאין מברכין על הלל שבליילי פסחים לגמור את ההלל, משום שאין אנו קוראין אותו בתורת קורין, אלא בתורת אומר שירה. א"כ י"ל שבדקדוק כתב הרמב"ם שאין חיוב קריאת ההלל אלא מדרבנן, אבל הלל של שירה שפיר הוי מדברי קבלה.

למה לא נמנה הלל של ליל פסח

ולפי"ז מיושב למה הלל של ליל פסח אינו נמנה בין הי"ח ימים שגומרין בהם את ההלל, משום דהלל של ליל פסח שונה משאר קריאת ההלל בעיקר יסודם. והרמב"ן (פסחים ק"ח, א) תי' דהתם הלל דעל עשיית מצות לא קתני, הראיה שלא מני נמי הלל שבשחיטת פסחים דתני להו במתני' התם.

אבל עי' בחידושי רבינו דוד (פסחים קיח, א) שמסביר דברי רה"ג שהלל ליל פסח הוא להזדר את הכוס, שזה הידור למצות ד' כוסות לומר עליהם שירה. משמע שהטעם שאינו מברך אינו משום ששונה בעיקר גדר ההלל, אלא משום דהוי טפל למצות ד' כוסות.